

מאבות מלאכות שבת (שיעור 6)

מלאכת בונה – אוהל

שיעור מספר 56

בשיעורים האחרונים למדנו את מלאכת בונה, תולדותיה ואבות המלאכה המשיקות לה – מכה בפטיש וסותר. התולדה האחרונה של מלאכת בונה שנעסוק בה היא יצירת אוהל. בשיעור זה נעמוד על ההבדלים בין אוהל לבין בנייה אחרת, ונלמד על גזירת חז”ל שאסרו ליצור אוהל עראי בשבת

ההבחנה בין גג ומחיצה

משנה מסכת שבת פרק יז משנה ז

פקק החלון רבי אליעזר אומר בזמן שהוא קשור ותלוי פוקקין בו ואם לאו אין פוקקין בו וחכמים אומרים בין כך ובין כך פוקקין בו

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכה עמוד ב

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הכל מודים שאין עושין אהל עראי בתחלה ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת. לא נחלקו אלא להוסיף, שרבי אליעזר אומר: אין מוסיפין ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת. וחכמים אומרים: מוסיפין בשבת, ואין צריך לומר ביום טוב

רש”י מסכת שבת דף קכה עמוד ב

אין פוקקין בו - דמיחזי כמוסיף על הבנין. שאין עושין אהל עראי - לפרוס מחצלת על ארבע מחיצות או על ארבע קונדסים להיות צל לאהל מן החמה ... להוסיף - כגון שהיה מחצלת פרוסה עליהן וכרוכה בנשארה אויר, ולמחר פושטה, דומיא דפקק, דמוסיף בעלמא הוא.

חברותא שבת דף קכה עמוד ב

פקק לוח שסותמין בו את החלון. רבי אליעזר אומר: בזמן שהוא - הפקק קשור ותלוי שאין החבל שהוא קשור בו מגיע לארץ, פוקקין סותמים בו את החלון בשבת. ואם לאו אם אינו קשור או אינו תלוי אין פוקקין בו. וחכמים אומרים בין כך ובין כך פוקקין בו

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הכל - חכמים ורבי אליעזר מודים שאין עושין אהל עראי בתחלה אסור לפרוס מחצלת וכדומה על ד’ מחיצות או ד’ עמודים כדי לעשות צל ואפילו בצורך ארעית ביום טוב ואין צריך לומר בשבת ... לא נחלקו אלא להוסיף על בנין עראי. שרבי אליעזר אומר אין מוסיפין ביום טוב ואין צריך לומר בשבת ולכן הוא מצריך שהפקק יהיה קשור ותלוי. וחכמים אומרים: מוסיפין בשבת על אהל עראי ואין צריך לומר ביום טוב רבה בר בר חנה אומר בשם רבי יוחנן שמוסכם שאסור ליצור אוהל עראי בשבת. המחלוקת היא אם מותר להוסיף על הקיים.

למדנו בשיעור 53 (עמוד 8, עיינו שם) שמותר לתלות מחיצה עראית בשבת (ושם למדנו שבניית מחיצות קבועות היא איסור דאורייתא גמור של בניין בשבת) –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלח עמוד א

אמר רב משום רבי חייא: וילון, מותר לנטותו ומותר לפרוקו

אם כך, יש להבחין בין וילון לבין אוהל, כפי שביאר רש”י –

רש”י מסכת שבת דף קלח עמוד א

מותר לנטותו - שאין אהל אלא מי שעשוי כעין גג

כלומר, דברי רבה בר בר חנה מתייחסים לגג, שאסור להקימו אפילו באופן זמני. הקמת מחיצה זמנית היא חמורה פחות. רש”י בסוגייתנו מפרט יותר –

רש”י מסכת שבת דף קכה עמוד ב

שאין עושין אהל עראי - לפרוס מחצלת על ארבע מחיצות או על ארבע קונדסים להיות צל לאהל מן החמה, ודוקא גג, אבל מחיצה - לאו אהל הוא, ושרי לפרוסה לצניעות, כדאמרינן עירובין (צד, א) בעובדא דשמואל

רש"י מפנה למעשה המובא במסכת עירובין. הבנת המעשה דורשת היכרות מעמיקה עם הלכות עירוב ושיתוף חצרות. ניתן ללמוד את המעשה לפרטיו בהרחבות. כאן נציין רק את העולה מהמעשה. מחיצה נפלה. שמואל הורה לקשור טלית, שתהווה מחיצה חלופית. הגמרא מבארת שהוראה זו לא נועדה להתיר את הטלטול (שלפי שמואל היה מותר גם ללא המחיצה, בתנאים המפורטים שם), אלא לצניעות בלבד.

❖ הרחבות – סוגיית הקמת המחיצה של שמואל

רש"י מוכיח מכך שאיסור הקמת אוהל עראי אוסר את פרישת הגג בלבד. הקמת מחיצות זמניות מותרת, שהרי שמואל הורה כך, למעשה!

אך מסוגיה אחרת עולה שמחלוקת רבי אליעזר וחכמים בהכרח עוסקת גם במחיצות, ולא רק בגג –

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף מד עמוד א

תניא: עשאה לבהמה דופן לסוכה - רבי מאיר פוסל, ורבי יהודה מכשיר ... רבי מאיר אליבא דמאן? אי אליבא דרבי אליעזר - להוסיף נמי אסר! אלא אליבא דרבנן - אימר דאמרי רבנן להוסיף, לכתחילה מי אמור? אלא: הא והא רבנן, וכלים אכלים לא קשיא; הא - בדופן שלישית, הא - בדופן רביעית. דיקא נמי, דקתני נפל דופנה, שמע מינה

רש"י מסכת עירובין דף מד עמוד א

ר' מאיר - דמוקמת להא דשריא אליביה, ומשום דלא הוי תיקון מחיצה ואהל, דלאו הכשר מחיצה. אליבא דמאן - דשרי ר' מאיר, לא קאמר כר' אליעזר רביה ולא כרבנן, דהא פקק החלון אין בו מצות סוכה, ולא שרו רבנן אלא להוסיף.

אלא הא והא רבנן - והא דקתני נפל דופנה לא יעמיד בה כו'.

בדופן שלישית - דבשתי דפנות אין קרוי אהל, וכי עביד בה דופן שלישית - משוי ליה אהל, ומודו רבנן דאין עושין אהל עראי בתחילה, והא דתני מותר - בדופן רביעית, דבלאו הכי הוי אהל, והאי תוספת בעלמא הוא, ורבנן לטעמייהו, דאמרי מוסיפין אהל בשבת

דקתני נפל דופנה - דמשמע דופן שהיא מותרת בה, ורביעית לא הויא תיקון סוכה, דתנן (סוכה ב, א): ושאין לה שלש דפנות - פסולה, הא בשלש - כשירה

חברותא עירובין דף מד עמוד א

תניא: עשאה לבהמה דופן לסוכה, רבי מאיר פוסל, ורבי יהודה מכשיר ... רבי מאיר - שאנו אומרים לפי דעתו, שבהמה, והוא הדין אדם הפסולין לסוכה, מותר להעמידם כדופן לסוכה ואין בו משום איסור מחיצה - אליבא דמאן? אי אליבא דרבי אליעזר בברייתא דפקק החלון? והרי להוסיף על מחיצת עראי נמי אסר, וכל שכן שאוסר לעשות מחיצת עראי בתחילה ואף אם אין נכשרת הסוכה בכך. אלא אליבא דרבנן שמתירין לפקוק את החלון משום דהוי מחיצת עראי. אף זה לא יתכן, שהרי אימר דאמרי רבנן, להוסיף על מחיצת עראי וכמו בפקק החלון, אבל לכתחילה וכהעמדת דופן לסוכה מי אמור?! אלא כך יש ליישב סתירת הברייתות: הא והא רבנן [בברייתא דפקק החלון] האוסרים לעשות מחיצת עראי לכתחילה ומתירים להוסיף. וכלים אכלים [שבברייתא אחת קתני: ולא יזקוף את המטה לפרוס עליה סדין, ובברייתא שניה קתני: ויזקוף את המטה ויפרוס עליה סדין] לא קשיא: הא ברייתא דאסר מיירי בדופן שלישית שנפלה, [דבשתי דפנות אין קרוי אהל, וכשעושה דופן שלישית הוי ליה אוהל, ומודים רבנן שאין עושין אהל עראי בתחילה, רש"י]. והא ברייתא דשרי מיירי שמעמיד את המטה במקום דופן רביעית, שהואיל ובלאו דופן זה הוי אוהל, אינו אלא תוספת בעלמא, ושרי. דיקא נמי שהברייתא שאוסרת להעמיד מטה מיירי שמעמידה כדופן שלישית, מדקתני נפל "דופנה" לא יעמיד, ומשמע דופן שהסוכה נכשרת בה והיינו דופן שלישית, דאילו דופן רביעית אינה נצרכת להכשר סוכה ודי לה בשלש דפנות, שמע מינה.

רבי מאיר ורבי יהודה חולקים אם בהמה יכולה להוות מחיצה המכשירה את הסוכה או לא. משמע שישנה הסכמה שאסור להעמיד מחיצה המכשירה את הסוכה. לכן הגמרא מחלקת בין הדופן השלישית, המכשירה את הסוכה, לבין הדופן הרביעית, שהסוכה כשרה גם בלעדיה.

רש"י ("ד"ה "בדופן") מבאר את ההבדל בין המקרים. הקמת מחיצה איננה מייצרת "אוהל". אך הקמת המחיצה השלישית של הסוכה, שהופכת את הסוכה לסוכה כשרה, הופכת את הסוכה לאוהל. משמע מכך שהקמת שתי המחיצות הראשונות, וכן המחיצה הרביעית, אינה אסורה. רק הקמת המחיצה השלישית אסורה, מכיוון שהקמתה מגדירה את הסוכה כ"אוהל". המשמעות היא שעצם הקמת המחיצה איננה איסור הקמת אוהל עראי. הקמת המחיצה שיוצרת אוהל היא האסורה. (תוספת אוהל עראי, המחכרת כאן, תידון בהמשך באריכות).

לסיכום העולה משיטת רש"י –

בגמרא נאמר שאסור להקים אוהל עראי בשבת. שני דברים שונים כלולים באיסור זה – א. יצירת גג. ב. הקמת מחיצות שניתן לזהות שיצרו אוהל.

את אפשרות ב עדיין צריך להגדיר בצורה חדה יותר. בהקשר של סוכה ההגדרה פשוטה, מכיוון שישנה הגדרה הלכתית למושג סוכה. ביחס למצבים אחרים ניתן להתלבט.

❖ **הרחבות – דיון נוסף בשיטת רש"י**

בשל הקושי בהגדרה זו, ר"ת מתחיל את ההגדרה מהכיוון השני. לשיטתו הקמת מחיצות תהיה מזוהה כהקמת אוהל אך ורק אם יש משמעות הלכתית למחיצות –

תוספות מסכת שבת דף קכה עמוד ב

נראה לר"ת דשפיר שינך בדפנות אהל היכא דמחיצה מועלת להיתר. ולהכי בדופן שלישית, דהויא מחיצה ומכשר ליה לסוכה, חשיב עשיית אהל בתחילה. אבל דופן רביעית אינה אלא תוספת בעלמא, הואיל וכבר הסוכה היתה כשרה וכך סיכם הריטב"א את שלבי בניית הסוכה –

חידושי הריטב"א מסכת שבת דף קכה עמוד ב

נמצאת למד דחדא מחיצה או שתיים ליכא לא עשיית אהל ולא תוספת, ודופן שלישית דסוכה הויא עיקר אהל ואסור אף לרבנן, ודופן רביעית דסוכה הויא תוספת אהל, דשרי לרבנן ואסיר לרבי אליעזר, וקיי"ל כרבנן

לאור ביאורו של ר"ת מתחדד גם הניסוח של דברי שמואל במסכת עירובין. הגמרא הדגישה ששמואל "לצניעותא בעלמא עביד". בהקשר שם נראה שהדגשה זו נועדה לבאר את דיני הטלטול, ולהסביר שלפי שמואל היה מותר לטלטל גם ללא הקמת מחיצה חדשה. אחרי לימוד דברי ר"ת מתברר שיש חשיבות נוספת לחידוד זה. אילו היה צורך הלכתי במחיצה, היה אסור להקים אותה מצד הלכות בונה! דברי ר"ת פסקו השו"ע והרמ"א –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שטו סעיף א

אסור לעשות אהל בשבת ויו"ט אפילו הוא עראי; ודוקא גג, אבל מחיצות מותר; ואין מחיצה אסורה אלא אם כן נעשית להתיר סוכה או להתיר טלטול אבל מחיצה הנעשית ללניעות בעלמא. שרי

❖ **הרחבות – מגדרי מחיצה המתרת**

למדנו את דברי רש"י, שאוהל הוא העשוי כמין גג בלבד. בלשונו היינו אומרים רק דבר שמאהיל וסוכה. אך בהמשך הדברים למדנו שגם הקמת מחיצות עשויה להיחשב יצירת אוהל. אם כך, מהו ההבדל בין בנייה לבין אוהל? שאלה זו מתחדדת לאור לשון הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק י הלכה יג

העושה אהל קבוע הרי זה תולדת בונה וחייב

מדוע עשיית אוהל היא תולדה של בונה, ולא האב עצמו? כאמור, אם הקמת מחיצות עשויה להיחשב כיצירת אוהל, שאלה זו מתעצמת. מהי יצירת אוהל, השונה ממלאכת בונה? בשיעור 54 (עמוד 4), בהקשר של איסור בונה ביצירת גבינה, ביארנו שלפי הרמב"ם הגדרת מלאכת בונה היא חיבור חלקים שונים לדבר אחד. על סמך הגדרה זו, אבן האזל מסביר את ההבחנה שבין מלאכת בונה ובין אוהל –

אבן האזל הלכות שבת פרק י הלכה יז

מבואר דמלאכת בונה יש בו הגדר שהיא מקבץ חלק אל חלק, דהיינו שהוא בונה בנין מאבנים או מעצים, ובזה מבואר בפשיטות לשון הרמב"ם שעמדנו שכתב דהעושה אהל קבוע ה"ז תולדת בונה והקשינו דלמה כתב שהוא תולדת בונה והלא הוא בונה ממש, אך לפי"ז ניחא שפיר דעיקר אב מלאכה דבונה הוא בונה בנין שע"כ יש בו שני הענינים אי שהוא עושה אוהל קבוע, בי שהוא מקבץ חלק אל חלק, ונמצא דעושה אוהל קבוע באמת אינו אלא תולדה דהיינו שהוא דומה לאב במקצתו, דהיינו עשיית האוהל קבוע וכן המגבן את הגבינה הוא ג"כ תולדה דבונה היינו בתולדה השנית שהוא מקבץ חלק אל חלק

בנייה היא חיבור חלקים שונים לייצר תחום. מכך עולות שתי תולדות – חיבור חלקים שונים ללא יצירת מרחב שזכה (כגון בניין כלים), ויצירת המרחב ללא חיבור החלקים השונים. התולדה השנייה נקראת "אוהל", מכיוון שבדרך כלל תיחום שזכה ייעשה בעזרת סיכוך. כפי שלמדנו מדברי רש"י ותוספות, מחיצות הנושאות משמעות (לפי תוספות – משמעות הלכתית) מייצרות מרחב תחום העומד לעצמו, וכלול בתולדה של יצירת אוהל.

❖ **הרחבות – הגדרה נוספת להבחנה בין אב מלאכת בונה ותולדתה, יצירת אוהל**

לסיכום:

מהיחס בין המשנה (מסכת שבת פרק יז משנה ז) בה נחלקו רבי אליעזר וחכמים אם מותר להוסיף על אוהל עראי בשבת, לבין ההיתר (המובא במסכת שבת דף קלח ע"ב) לפרוש וילון בשבת, מסיקים הראשונים שפריסת גג המורה יותר מהקמת מחיצות. בסוגיה במסכת עירובין (דף מד ע"א) עולה שאסור להקים מחיצה המכשירה את הסוכה, ומהסוגיה במסכת עירובין (דף צד ע"א) עולה שמותר להקים מחיצה שנועדה לצניעות.

רש"י (על מסכת שבת דף קכה ע"ב) מגדיר שמותר להקים מחיצות בשבת, אך אסור להקים מחיצות המייצרות אוהל. כלומר – מייצרות תחום מוגדר. בהקשר של בניית סוכה ההגדרה ברורה – משההלכה מזהה את השטח כסוכה, הרי שנוצר כאן אוהל. יש לבחון מהם גדרי האיסור לשיטתו כאשר אין הבחנה והגדרה הלכתית לשטח שנוצר. ר"ת (הובא בתוספות, ופורט יותר בדברי הריטב"א) מבחין בין שלושה סוגי מחיצות – מחיצות שאינה תוחמת שטח, ונועדה לצניעות בלבד – מותר להקים. מחיצות המכשירות, כלומר, שיש להן משמעות הלכתית – אסור. תוספת על מחיצה קיימת – חלקו ר"א וחכמים אם מותר להקימה, ולהלכה מותר (בהמשך נלמד שגם תוספת לגג מותר להוסיף). וכך פוסקים השו"ע והרמ"א.

בעיקר לאור דברי רש"י יש לבחון מהו ההבדל בין אוהל לבין בניין רגיל? מדוע יצירת אוהל זו תולדה? אבן האזל מגדיר שמלאכת בונה היא חיבור חלקים שונים שנועדה לייצר מרחב תחום. פירוק שני המאפיינים הללו מגדיר שתי תולדות – חיבור חלקים באופן שאינו מגדיר מרחב (יצירת גבינה, בניין בכלים) זו תולדה מסוג אחד. יצירת המרחב ללא חיבור החלקים, האוהל, זו תולדה מהסוג השני. מכך גם מובן מדוע כלולים ב"אוהל" הסיכוך (שמגדיר את המרחב שתחתיו) והקמת המחיצות, אך רק מחיצות שיש להן משמעות ביחס למרחב (לפי רש"י – המגדירות את השטח כתחום, לפי ר"ת – שההלכה מזהה).

נענין בגדרי אוהל העשוי כגג שאסור להקימו בשבת אפילו באופן זמני.

האהלה ללא כוונה

מהסוגיות עולה שישנה חומרה יתרה בגדרי איסור יצירת אוהל, אפילו עראי, ואפילו אם אין מטרת האוהל להאהיל –

משנה מסכת ביצה פרק ד משנה ה

אין מקיפים שתי חביות לשפות עליהן קדירה

רש"י מסכת ביצה דף לב עמוד ב

מקיפין - מקרבין זו אצל זו

לשפות עליהם קדרה - והאור בין שתי החביות

לשפות – להושיב ... ואסור לה משום דדמי לבנין, ומדרבנן, משום דמתחזי כאהלא

אסור אפילו ליצור חלל שדומה לאוהל! הגמרא מרחיבה את הדיון באיסור זה.

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף לב עמוד ב

אמר רב יהודה: האי מדורתא, מלמעלה למטה - שרי, מלמטה למעלה - אסור. וכן ביעתא, וכן קדרה, וכן פוריא, וכן חביתא.

רש"י מסכת ביצה דף לב עמוד ב

האי מדורתא - היסק גדול שעושין לפני שרים כדרך בנין, עושין לו כתלים מארבעה רוחות, וסודרין עצים למעלה, ודומה לאהל.

מלמטה למעלה - לסדר העצים של כתלים תחלה לעשות עליהם הגג - אסורין, שדרך בנין הוא.

מלמעלה למטה - להתחיל תחלה מן הגג, ואחר כך יסדרו תחתיו עצי הכתלים - שרי.

וכן ביעתא - ביצים גסות הנתונות על פי כלי חלול, כעין טרפי"ד + חצובה+ או על האסכלא, אין מושיבין את הכלי תחלה ואחר כך יסדר עליו, אלא יאחזנו בידו ויושיב הביצה עליו, ואחר כך יושיב הכלי על הגחלים, שלא יעשנו כסדר בנין.

וכן קדרה - שמושיבין על שתי חביות, לא יקיפנה תחלה ואחר כך יושיב הקדרה עליהם, אלא העליונה יתלה באויר ויאחזנה בידו, ויסדרו החביות תחתיה סביב.

וכן פוריא - מטות השרים שפורקין אותן ומחזירין - לא יזקוף הכרעים תחלה לתת הארוכות בכרעים, ואחר כך יפרוס העור למצע ששוכבין עליו, אלא פורס העור תחלה, ויאחזוהו בני אדם בידיהם, ואחר כך יביאו הארוכות ויקשרו הרצועות של עור בהן, ואחר כך יזקפו הכרעים ויתנו הארוכות לתוכן.

וכן חביתא - חביות שמסדרים באוצר, ומושיבין אחת על גבי שתיים.

חברותא ביצה דף לב עמוד ב

אמר רב יהודה: האי מדורתא [היסק גדול שעושים לפני השרים, העשויה כעין בנין, שמסדרים ארבעה כתלים מן העצים, ועליהם מסדר עצים כמין גג, ומסיקן], חילוק יש בדין עשייתה ביום טוב: אם בונה את המדורה למעלה למטה, שמסדר תחילה את הגג ואחר כך את הכתלים, שאינו דרך בנין - שרי. ואם בונה זאת מלמטה למעלה, תחילה את הכתלים ועליהם את הגג כדרך בנין - אסור. וכן הוא הדין בביעתא [ביצה], שמושיבין אותה על גבי כלי חלול, ומעמיד את הכלי על גבי הגחלים כדי שתיצלה הביצה, לא יעמיד את הכלי תחילה ואחר כך יתן עליו את הביצה, שזה כדרך בנין, אלא יאחז את הכלי בידו, ויושיב עליו את הביצה, ואחר כך יעמיד הכלי על גבי הגחלים. וכן הוא הדין בקדרה ששופתין אותה על שתי חביות, והאש תחתיה, רק אם מחזיק תחילה את הקדרה באויר, ואחר כך יניח תחתיה את החביות הרי זה מותר. ואם מניח תחילה ואחר כך שם את הקדרה, אסור. וכן הוא הדין בפוריא, שהיא מיטה מתפרקת של שרים, ותוקעים קורות ארוכות [ארוכות המטה] בכרעי המיטה משני ראשיה, ופורסים את העור ששוכבין עליו וקושרים אותו לאותן ארוכות - לא יעשנה כדרכה, שמעמיד את הכרעים ותוקע בהן את הארוכות וקושר את העור, כיון שהוא דרך בנין. אלא ימתח את העור תחילה, ויביא את הארוכות ויקשור את העור אליהן, ואחר כך יזקוף את כרעי המטה, ויתקע את הארוכות בהן. וכן הוא הדין בחביתא [חבית] כשמסדרין את החביות באוצר, ומושיבין חבית אחת על שתי חביות, לא יסדר את התחתונות תחילה ויושיב עליהן את העליונה, אלא יאחז את החבית העליונה בידו, ויסדר תחתיה את שתי החביות

מצד אחד, לכאורה מדובר בחומרות מפליגות. אסור לסדר קדירות באופן הדומה לאוהל. אסור להקים מיטה באופן הדומה לאוהל (בשיעור 54 ביררנו את הקמת המיטות מצד דיני בניין בכלים. אך כאן הדיון הוא מצד האוהל שהמיטה יוצרת!). מצד שני, מכיוון שמדובר בדברים הדומים לאוהל, אך לעושה אותם אין כוונה לייצר אוהל, מותר להרכיב אותם שלא בדרך בנייה. להלכה רש"י דוחה את החומרות הללו -

רש"י מסכת ביצה דף לג עמוד א

והלכתא כו' - ... אגן כרבי שמעון סבירא לן, בין במוקצה בין בדבר שאינו מתכוין ... וכולהו שרו: בין חזרא, בין סמיכת קדרות והקפת חביות ומדורתא וקדרה, וכל האמוראים שאסרו את אלו למעלה - תלמידי דרב הוו

רש"י מבאר שאיסור יצירת האוהל בדרך זו היא לשיטת רבי יהודה בלבד. רבי יהודה אוסר דבר שאינו מתכוון. רבי שמעון מתיר. בכל המקרים הללו, כוונת האדם אינה לייצר אוהל. רבי יהודה, האוסר דבר שאינו מתכוון, אוסר. אך רבי שמעון מתיר, והלכה כמותו. בעלי התוספות (בד"ה "מלמטה", המתחיל בדף לב ע"ב, קושייתם נמצאת לקראת סוף הדיבור, הנמצא בעמוד הבא) והרשב"א דוחים את דחייתו של רש"י, בטענה שזה שימוש לא נכון של המושג 'דבר שאינו מתכוון' -

חידושי הרשב"א מסכת ביצה דף לג עמוד א

תימיה הוא במה שכתב בהקפת חביות ומדורתא וקדרה דקיי"ל כר' שמעון בדבר שאין מתכוין ולומר שזה גם כן אינו מתכוין לאהל ולבנין, כי לא אמרו 'דבר שאין מתכוון' אלא בדבר שאין מתכוון למה שאפשר שילד ממה שהוא עושה, ואפשר שלא יהיה, כגריירת כסא וספסל, שאפשר שלא יעשה חריץ, אבל בדבר שהוא מתכוין למה שהוא עושה, לשום זו מכאן וזו מכאן והשלישי על גביהם וישאר אויר למטה, אף על פי שאינו מתכוון לאהל, מכל מקום דרך בנין הוא עושה אהל!

'דבר שאינו מתכוון' הוא רק מצב בו האדם מתכוון לבצע פעולה מסוימת, שייתכנו לה תוצאות לוואי. לדוגמא - הגורר ספסל מתכוון לגרור את הספסל. ייתכן והספסל יעשה חריץ (חו פעולה הדומה לחרישה). במקרה שלנו, האדם מתכוון להציב את החביות זו על זו ולהשאיר חלל. אמנם נכון הוא שמטרתו אינה יצירת האוהל, אך הוא מתכוון, ואף מצליח, לייצר את הצורה הזאת. זה לא כלול בהגדרת דבר שאינו מתכוון!

❖ הרחבות - תירוץ דברי רש"י

בעלי התוספות קבלו את דברי הסוגיה להלכה, בהתחשב עם סוגיה נוספת -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלט עמוד ב

אמר רב: האי פרונקא, אפליגה דכובא - שרי, אכוליה כובא - אסור

רש"י מסכת שבת דף קלט עמוד ב

פרונקא - בגד ששוטחין על גיגית יין לכסותה.

אפלא דכובא שרי - דלאו אוהלא הוי.

חברותא שבת דף קלט עמוד ב

אמר רב: האי פרונקא [בגד ששוטחים על גיגית יין לכסותה], אפליגה דכובא - שרי [ליתנו על מחצית הגיגית - מותר] מפני שזה לא אהל. ליתנו אכוליה כובא - אסור משום עשיית אהל, כשהגיגית איננה מלאה ויש בין היין והבגד טפח.

גם בסוגיה זו נאסר לכסות בלי, מפני שהכיסוי מאהיל על תוכו של הכלי. יש לציין שהיו ראשונים שפירשו שסוגיה זו איננה עוסקת בדיני אוהל. את דבריהם ניתן ללמוד בהרחבות.

❖ **הרחבות – ביאור סוגיית פרונקא אכובא לפי שיטות הראשונים השונות**

כאמור, בעלי התוספות ביררו את המשמעות המעשית של הסוגיות הללו. טרם נפנה לדברי קדשם, חשוב להזכיר שדיונם איננו מבוסס על בניין כלים, אלא על שאלת האוהל הנוצר מהרכבת והקמת החפצים השונים עליהם הם דנים –

תוספות מסכת ביצה דף לב עמוד ב

וא"ת היכי מסדרין שלחן שאין לו רגלים על גבי ספסלים שלו, דמתחילה משימין הספסלים ואחר כך משימין עליהם את השלחן?

מהסוגיה עולה שכאשר אין כוונה לייצר אוהל, מותר להרכיב את הכלים רק על ידי העמדת ה'גג' והוספת הרגליים תחתיו, ולא להיפך!

י"ל דהואיל ואין להם מחיצות שרי, וכל הני מיירי דאית להו מחיצות לצדדים המגיעות לארץ ותימה דאמר בשבת 'מחזירין קדרה על גבי כירה!' וי"ל דכל הנך אינן אסורין אלא היכא שמתקן האהל והמחיצות, אבל אם עשה האהל בלא מחיצות שרי, והתם גבי כירה המחיצות היו עשויות מתחלה ... וגם פוריא לא מיירי כגון מטה שלנו, שאין לה מחיצות, אלא שיש לה מחיצות.

אך תימה דאמר בשבת האי פרונקא (אפלאגא) דכובא אסירא והתם המחיצות היו עשויות כברי: וי"ל דשאני התם הואיל ורחב הכובא יותר מדאי נעשה כאהל

בתחילה בעלי התוספות מציעים שכאשר אין כוונה לייצר אוהל, איסור יצירת האוהל הוא רק אם ישנן מחיצות. הם ממשיכים ואומרים שאפילו אם יש מחיצות, אין איסור אלא אם הקים את המחיצות בשבת עצמה. אך הם נאלצים להגביל את ההיתר הזה רק למצבים בהם הגג שבין המחיצות אינו נפרש על שטח גדול מדי. אם כך למעשה, לשיטתם, הדרישה להניח את החלק המאהיל לפני הנחת המחיצות היא רק באחד משני מצבים – א. אם יש מחיצות שמקים בשבת עצמה. ב. אם האוהל שיוצר יהיה רחב ביותר. הרשב"א מצטט בעלי תוספות אחרים, המציעים הסבר שונה –

חידושי הרשב"א מסכת ביצה דף לג עמוד א

אמרו בתוספות ד ... לא אמרו אלא כשצריך לאויר של מטה, אבל במה שאין צריך לאויר לא, ועל כן כתבו שמותר להניח ספר מכאן וספר מכאן וספר על גביהם לפי שאין צורך לאויר שתחתיהם

אם כך, למדנו שלוש שיטות מתי צריכים ליישם את האמור בגמרא, שכאשר נוצר אוהל יש להחזיק את הגג ורק לאחר מכן להרים את המחיצות תחתיו – לפי רש"י – סוגיה זו אינה להלכה, מכיוון שזהו דבר שאינו מתכוון.

לפי התוספות במסכת ביצה - באחד משני מצבים – א. אם יש מחיצות שמקים בשבת עצמה. ב. אם האוהל שיוצר יהיה רחב ביותר.

לפי ציטוט הרשב"א את בעלי התוספות – רק אם יש צורך באויר שנוצר תחת החלק המאהיל.

קולא משמעותית בעניין זה נלמדת מסוגיה שלישית –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלח עמוד א

אהלי קבע - לא יעשה, ואם עשה - חייב חטאת. אבל מטה וכסא טרסקל ואסלא - מותר לנטותן לכתחילה

רש"י מסכת שבת דף קלח עמוד א

אבל מטה - שלנו, המחוברת ועומדת, אם היתה זקופה או מוטה על צדיה - מותר לנטותה לישבה על רגליה ואף על גב דהשתא עביד אהל - שרי, דלא מידי עביד אלא ליתובא בעלמא
כסא טרסקל - כך שמו, ובלעז פלודשטוייל"י +כסא מתקפל+, ועליונו של עור, ומקפלין אותו, וכשמסלקין אותו סומכין אותו לכותל, וכשרוצה לישב עליו נוטתו ויושב על ארבע רגלים
ואסלא - עשוי כעין כסא טרסקל, אבל עור הפרוש עליו נקוב לבית הכסא - מותר לנטותו לכתחילה, דהא עביד וקאי

חברותא שבת דף קלח עמוד א

אהלי קבע - לא יעשה, ואם עשה - חייב חטאת. אבל מטה מתקפלת שכל חלקיה מחוברים, וכשרוצים לשכב עליה אין צריך אלא לסדר את הרגלים שהמטה עומדת עליהם. וכסא טרסקל שהוא כסא מתקפל. ואסלא שהיא כמו כסא מתקפל, ויש בה נקב ומשמשת לבית הכסא. כל אלה מותר לנטותם לכתחילה

מדוע את אלו מותר לנטות?

מדברי רש"י שהובאו לעיל משמע שהסיבה להיתר היא שבכל אלו לא מתחדש אוהל שלא היה קודם לכן. אך קצת קשה לבאר את כוונת רש"י כך. למדנו לעיל שלפי רש"י אין איסור נטיית אוהל אם אינו מתכוון שהאהיל (מכיוון שהגדר זאת כ'דבר שאינו מתכוון'). אם כך, לפי רש"י מותר להעמיד כסא או שולחן מתקפל וכדו', מכיוון שאינו מתכוון להאהיל!

הנודע ביהודה הוא ראש וראשון העוסקים בשאלת השימוש במטרייה או שמשייה בשבת. בשלב מסויים בתשובה הוא מעלה את האפשרות לדמות את המטרייה לטרסקל, ומברר את כוונת רש"י. הוא אכן דוחה את הביאור שרש"י מתכוון לבאר מדוע אין בכך איסור נטיית אוהל, ומסביר שכוונת רש"י שונה לחלוטין –

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - אורח חיים סימן ל

והנה יש לדון עוד לצד היתר בפאראסאל (שמשייה) הנ"ל ולדמותו לכסא טרסקל ... ופירש"י כסא טרסקל ... מותר לנטותו לכתחלה דהא עביד וקאי עכ"ל רש"י. ולכאורה כוונת רש"י בזה דלא תימא דאסור משום שנוטה אוהל, ולכן כתב דהא עביד וקאי, שהעור למעלה כבר הוא על הרגלים, ואינו אלא מרחיב הרגלים זו מזו, ולכן אינו מיחשב שעושה עתה אוהל. ואם כן גם הפעראסאל הוא כזה, שאינו אלא מרחיב צדדיו זה מזה, וממילא נשאר האוהל ולא מיד עביד, דהא עביד וקאי

... וקשה, דהרי רש"י שם, בדבור הקדום ד"ה 'אבל מטה', כתב: אם היתה זקופה או מוטה על צידה, מותר לנטותה לישבה על רגלים, אף על גב דהשתא עביד אוהל, שרי, דלא מידי עביד, אלא ליתובא בעלמא עכ"ל רש"י. ובוודאי כוונת רש"י במה דכתב 'דלאו מידי עביד', אף שכתב 'דהשתא עביד אוהל', מכל מקום לאו מידי עביד, דאין אוהל אלא במה שצריך לאויר שתחתיו, וזה אינו עשוי לאויר שתחתיו, אלא ליתובא בעלמא, וזה פשוט בכוונתו, ואם כן למה הוצרך בכסא טרסקל ואסלא ליתן טעם דהא עביד וקאי?

אלא ודאי דהאי 'עביד וקאי' לא על אוהל קאי ... הטעם שמא יתקע ... היה קשה לו בכסא טרסקל, אף דמשום אוהל ליכא, דליתובא עביד, מכל מקום ליתסר משום האי טעמא גופיה, שעושה כסא לשיבה! על זה יהיב רש"י טעמא שמותר, דהא עביד וקאי שרגלים והעור הכל עביד וקאי אלא שמרחיק הרגלים ואין כאן דבר חדש

הנודע ביהודה פותח בביאור שהצענו, שכוונת רש"י היא שבפתיחת הכסא והגג אינו מחדש דבר שלא היה שם קודם לכן. אך הוא דוחה את הביאור הזה. הוא מבאר שמכיוון שאין שום כוונה להאהיל בפתיחת הכסא, אין בכך איסור נטיית אוהל. על כן הוא מבאר שרש"י מתכוון לתרץ קושיה אחרת. בשיעור 54 למדנו את גדרי בנייה בכלים. האם אין איסור לפתוח כסא מתקפל, שמא יתקע? שם (עמוד 4) למדנו מדברי הרמב"ן שאין איסור בנייה בכלים שכבר מורכבים, ורק צריכים לפתחם ולסדרם (לאור זאת למד שבט הלוי שמותר לכוון ולקבע את הגובה של הסטנדר בשבת). הנודע ביהודה מבאר שרש"י מכיוון לענות את התשובה הזאת. הפותח את הכסא אינו מחדש דבר בכלי, אלא רק פותחו ומסדרו.

אם כך, אין קולא מיוחדת בכך שהכסא מורכב מראש, והאדם מעמידו בלבד, ביחס לדיני אוהל. ההיתר הוא בעצם זה שאין כוונה להאהיל, כשיטת רש"י. ברם, בדברי התוספות נשמע כמו שביארנו, וכמו שהציע הנודע ביהודה בתחילת דבריו –

תוספות מסכת שבת דף קלח עמוד א

כסא טרסקל כגון שהוא קבוע בכסא, דאם לא כן היה אסור לנטותו כדאמר בפרק המביא (ביצה דף לב:)

אמנם הכסא המתקפל מאהיל על השטח שתחתיו, אך מכיוון שהכסא מורכב ובנוי לצורך זה עוד קודם לכן, אין בפתיחתו יצירת אוהל חדש. עולה שלשיטת התוספות, כאשר החפץ מורכב מראש אין איסור אוהל בהקמתו.

על סמך זאת, החזון איש חלק על הנודע ביהודה –

חזון איש אורח חיים סימן נב אות ו

דברי הנודע ביהודה אינם מתיישבים, דזה ממש דין כסא טרסקל, ואין מקום לחלק כאן בין נעשה לאוהל ללא נעשה לאוהל, ובין עושה גם המחיצות או לא, שהרי זה חשיב כתשמיש דלת, וזהו טעם ההיתר. ועל כרחך מיירי דאיכא גם מחיצות לדעת תוספות, דבלא מחיצות לעולם מותר ... מכל מקום, כיוון שהוא גוף אחד, וכן דרך תשמישו, אין כאן אוהל

על סמך שיטת התוספות, החזון איש מגדיר כך – אם יש מחיצות, צריך להגביה את הגג לפנייהם (כמפורש במסכת ביצה). אך אם מדובר ביחידה אחת שנפרשת ונפתחת, אין צורך לנהוג כך.

שימו לב שכאשר החזון איש חולק על הנודע ביהודה, הוא מגדיר את המיקום של הסוגיה אחרת מהגדרתנו. נבחן את התהליך שלמדנו. הגדרנו לעיל שהסוגיה במסכת ביצה עוסקת באוהל הנעשה ללא כוונה להאהיל. גם את הכובא הגדרנו כך, ולאור זאת בחנו את היחס שביניהם. הנודע ביהודה אומר שיסוד ההיתר של

טרסקל הוא אותו היסוד, חוסר הכוונה להאהיל. אך, כאמור, לכאורה דבר זה נכון רק לשיטת רש"י. לפי בעלי התוספות, חוסר הכוונה להאהיל אינו מספיק בכדי להתיר את יצירת האוהל! דווקא לאור זאת שבעלי התוספות חולקים על רש"י, ומחמירים, יוצא שבהכרח יש קולא ייחודית בסוגיית טרסקל. לכן החזון איש מסיק שההיתר של טרסקל מבוסס על "תשמיש דלת". דהיינו – מכיוון שמדובר ביחידה אחת, המורכבת מראש לצורך פרישה וקיפול, אין איסור נטיית אוהל בכך. מכיוון שזהו הבסיס להיתר, מתברר שאין צורך בתנאי שכוונתו לא תהיה לצורך יצירת אוהל. גם אם כוונתו להצל (או להגן מהגשם), אין בכך איסור. לסיכום מחלוקת זו –

הנדוע ביהודה למד בשלושת הסוגיות – החביות, הכובא, והטרסקל, עוסקות באוהל שנוצר ללא כוונה להאהיל. על כן הם צריכים לעמוד בקריטריונים דומים. לאור זאת מתברר שאי אפשר להקל בפתיחת גגון של עגלה, מטרייה וכדו' לאור סוגיות אלו, שהרי באלו יש כוונה להאהיל.

החזון איש למד שסוגיות החביות והכובא עוסקות באוהל שנוצר ללא כוונה להאהיל. כאשר מייצרים אוהל ללא כוונה להאהיל, יש להבחין בין אוהל עם מחיצות ובלעדיהן, ויתר החילוקים שלמדנו לעיל. אך סוגיית טרסקל היא סוגיה אחרת לחלוטין. סוגיית טרסקל עוסקת בפרישת ופתיחת גג מקופל. מכיוון שהגג בנוי ומורכב יחד לפני השבת ומוכן לפרישה, מעשה הפרישה מותר. לאור זאת הוא מתיר לפתוח גגון של עגלה בשבת –

מן האמור נלמד דעגלות של תינוקת שיש עליהן סוכה הנמתחת ונקפלת, מותר למותחה, ומותר לקפלה, אף על גב דכשמותחה עושה גג ומחיצות, וגם כוונתו לגג, ויש בגגה טפח, מכל מקום, כיוון דהסוכה קבועה בעגלה, ועשויה לנטותה ולקפלה, חשיב כדלת הסובבת על ציריה וככסא טרסקל

❖ הרחבות – שיטות ביניים, בין הנודע ביהודה והחזון איש

דברי החזון איש פסק בשש"כ (מהדורה תשלט פרק כד סעיף יג-יד) והרב עובדיה (עיין בילקוט יוסף שבת ב סימן שטו סעיף י והערה יא).

❖ הרחבות – תשובת במראה הבזק – אם כך, מדוע אסור לפתוח מטרייה בשבת?

❖ הרחבות – האם גגון מחובר לקרקע חמור יותר?

פרישת טלית וחופה

מגן אברהם סימן שטו ס"ק ח

מותר לפתחו. דלאו מידי עביד אלא ליתובי בעלמא [רש"י] ומהאי טעמא שרי להעמיד החופה ולסלקה

המגן אברהם ביאר שהיתר פרישת חופה בשבת מבוסס על זה. מדובר על חופה המורכבת מראש, ונותר רק לפרוש אותה. לפי דברי החזון איש, ההשוואה מובנת. אך לפי הנודע ביהודה, כיצד ניתן להתיר את פרישת החופה, הרי יש כוונה להאהיל! הנודע ביהודה מתרץ –

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - אורח חיים סימן ל

מה שהתיר המג"א שם להעמיד החופה, לכאורה יש לדחות, דהחופה צריך לאוויר שתחתיה, ועביד אוהל! ולכן נראה דסבר המג"א, כיוון שאין החופה נעשית להגן מפני שמש או גשם, רק לכבוד חתן וכלה, גם כן לא נקרא אוהל

הנודע ביהודה מצמצם את הגדרת 'האהלה'. עד כה הנחנו שההבחנה היא בין כוונה לייצר את השטח שתחת האוהל (כמו גגון ומטרייה) ובין מצב בו אינו מתייחס לשטח שנוצר תחתיו (כמו העמדת שולחן וחביות). לשיטת הנודע ביהודה, 'האהלה' נחשבת ככזאת רק אם מתכוון להגן על מה שתחת האוהל. אם כוונתו ביצירת שטח זה שונה, אין בכך איסור.

לאור זאת, למדו הפוסקים היתר לפרוש את הטליתות מעל החתנים בשבת ובשמחת תורה. אמנם ישנה שם כוונה להאהיל מעל ראשי החתנים, אך האוהל נעשה לשם כבוד, ולא לשם הגנה. כף פסק בציץ אליעזר (חלק י סימן ד) ובילקוט יוסף (שבת חלק ב סימן שטו סעיף ז, ועיין בהערה ח שהביא תשובה מכת"י אביו הרב עובדיה).

❖ הרחבות – היתרם של הציץ אליעזר והרב עובדיה לאחוז בטלית מעל ראשים להגן מפני הגשם

לסיכום:

במשנה (מסכת ביצה פרק ד משנה ה) נאסר ליצור אוהל על ידי הקמת קדירה על גבי חביות. רש"י מבאר שהאיסור הוא מפני שהמבנה דומה לאוהל. עולה שאסור לבנות אוהל, אפילו עראי, ואפילו אם כוונה שהוא יאהיל! הגמרא (שם דף לב ע"ב) מביאה מספר דוגמאות נוספות, ואומרת שבשינוי, על ידי הקמת הגג לפני המחיצות, מותר. רש"י מבאר שהדיון הוא לשיטת רבי יהודה, האוסר דבר שאינו מתכוון, בלבד, שהרי המסדר את החביות אינו מתכוון לייצר אוהל!

הראשונים (בעל התוספות והרשב"א) חלקו על טענה זו. 'דבר שאינו מתכוון' הוא עשיית פעולה שתוצר לוואי אפשרי שלה אסור בשבת. במקרה שלנו, האדם מתכוון לפעול את הפעולה של יצירת האוהל. מטרת הפעולה איננה להאהיל, אך הוא מתכוון לייצר את הצורה שהוא הקים!

בעלי התוספות קבלו את הסוגיה להלכה, אך מגבילים את האיסור – האיסור הוא רק אם ישנן מחיצות. ואם השטח הנתחם אינו רחב מדי, האיסור הוא רק אם מקים את המחיצות בשבת עצמה.

הרשב"א מצטט בעלי תוספות אחרים, האומרים שכל הדיון הוא רק אם יש צורך בשטח ('באוור') שנוצר תחת החלק המאהיל.

בסוגיה במסכת שבת (דף קלח ע"א) נאמר שמותר להקים כסא טרסקל בשבת.

הנודע ביהודה מבאר שטעם ההיתר הוא הטעם שכתב הרשב"א בשם בעלי התוספות, שלאדם אין כוונה להאהיל.

ברם, בלשון התוספות משמע שההיתר הוא מצד שחלקי הטרסקל מחוברים מראש. לאור זאת החזון איש מבאר שההיתר מבוסס על כך שמדובר ביחידה אחת, המורכבת מראש לצורך פרישה וקיפול, אין איסור נטיית אוהל בכך.

לחידוד המחלוקת –

הנודע ביהודה למד ששלושת הסוגיות – החביות, הכובא, והטרסקל, עוסקות באוהל שנוצר ללא כוונה להאהיל. על כן הם צריכים לעמוד בקריטריונים דומים. לאור זאת מתברר שאי אפשר להקל בפתיחת גגון של עגלה, מטרייה וכדו' לאור סוגיות אלו, שהרי באלו יש כוונה להאהיל.

החזון איש למד שסוגיות החביות והכובא עוסקות באוהל שנוצר ללא כוונה להאהיל. כאשר מייצרים אוהל ללא כוונה להאהיל, יש להבחין בין אוהל עם מחיצות ובלעדיהן, ויתר החילוקים שלמדנו לעיל. אך סוגיית טרסקל היא סוגיה אחרת לחלוטין. סוגיית טרסקל עוסקת בפרישת ופתיחת גג מקופל. מכיוון שהגג בנוי ומורכב יחד לפני השבת ומוכן לפרישה, מעשה הפרישה מותר. לאור זאת הוא מתיר לפתוח גגון של עגלה בשבת. כדבריו פסקו בשש"כ והרב עובדיה.

המג"א מבאר שהיתר פרישת החופה בשבת מבוססת על כך שהיא מורכבת מראש. לפי החזו"א ההשוואה מובנת. אך לפי הנודע ביהודה, צריך להגדיר את מושג האהלה מחדש. הנו"ב מגדיר שהאהלה היא רק מצב בו יש כוונה להגן על מה שתחת האוהל. עצם יצירת המרחב שתחת האוהל אינו נחשב כאהלה אסורה.

לאור זאת למדו הפוסקים היתר לפרוש טליתות מעל החתנים בשבת ובשמחת תורה.

הגדרת אוהל עראי

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכה עמוד ב

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הכל מודים שאין עושין אהל עראי בתחלה ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת

פתחנו את הלימוד בציטוט סוגיה זו. נעמיק עתה בגדרי אוהל עראי.

המסוגיות עולה שאיסור הקמת אוהל עראי הוא מדרבנן. לא נעמיק בדוגמאות הבאות (אף פרשנות רש"י והחברותא עליהם מצויות בהרחבות, כדי שהלומדים לא יתעכבו יתר על המידה). מטרתן להדגים את ההבחנה בין אוהל קבע, שעל בנייתו חייב חטאת, לעומת אוהל עראי, שעל בנייתו פטור אבל אסור –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלח עמוד א

מנקיט אביי חומרי מתניתא, ותני: הגוד והמשמרת כילה וכסא גלין - לא יעשה, ואם עשה - פטור אבל אסור. אהלי קבע - לא יעשה, ואם עשה - חייב חטאת

רש"י מסכת שבת דף קלח עמוד א

מנקיט - מלקיט

חומרי מתנייתא - כללות של ברייתות.

....
הגוד - הוא עור של בהמה תפור, ופיו רחב מאד ויש לו שנצים, ועוברי דרכים ממלאין אותו יין או חלב במקום שתוקעין שם אהליהם ללון, ושוטחין אותו ופיו מתוח על גבי יתידות, והרוח עוברת מתחתיו ומצטנן שלא יתקלקל היין, והוי דומה לאהל לאחר שנמתח.
כילה - שיש בגגה טפח.

חברותא שבת דף קלח עמוד א

מנקיט [מלקט היה] אביי ומונה את חומרי מתנייתא [קבוצות דיני הברייתות] לפי סדר חיובם ופטורם והיתרם, ותני הכי: הגוד [עור תפור ויש לו רצועות שבהם הוא נתלה על יתדות, ועוברי דרכים נותנים בו יין, ומותחים ותולים אותו על יתדות כדי שהרוח תעבור מתחת ליין ותצנן אותו], והוא אהל עראי כל אלה לא יעשה, ואם עשה - פטור אבל אסור. אהלי קבע - לא יעשה, ואם עשה - חייב חטאת

❖ הרחבות – פירוש הגמרא במלואה

וכך פסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק כב הלכה כז

העושה אהל קבוע חייב משום בונה, לפיכך אין עושין אהל עראי לכתחלה ולא סותרין אהל עראי גזירה שמא יעשה או יסתור אהל קבוע, ואם עשה או סתר אהל עראי פטור

חז"ל אסרו ליצור אוהל עראי חדש בשבת, שמא יבנה אוהל קבוע. אך לא אסרו להוסיף על אוהל עראי שקיים מלפני השבת.

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף קב עמוד א

שלח ליה רמי בר יחזקאל לרב עמרם: נימא לן מר מהלין מילי מעלייתא דאמרת לן משמיה דרב אסי בכיפי דארבא! - שלח ליה, הכי אמר רב אסי: הני כיפי דארבא, בזמן שיש בהן טפח, אי נמי אין בהן טפח ואין בין זה לזה שלשה - למחר מביא מחצלת ופורס עליהן. מאי טעמא - מוסיף על אהל עראי הוא, ושפיר דמי

רש"י מסכת עירובין דף קב עמוד א

כיפי דארבא - אולמות שעושין בספינה, שנועצין כעין מעגלין שקורין צרק"ל +עגול+, ראשו אחד בדופן זה של ספינה וראשו שני בדופן זה, והוא כפוף כמו אולם, ועומד כמו כיפה, ומרחיק כחצי אמה ונועץ אחר, וכן על פני כולה ופורסין בגדים ומחצלות של גמי להגין מפני הצנה והגשמים.

יש בהם טפח - שרוחב של מעגל טפח, דבציר מטפח לא הוי אהל, אבל כשרוחב טפח - מקרי אהל, נמצא שם אהל עליו מבעוד יום, וכשהוא פורס עליו הבגד למחר - אינו אלא מוסיף. אי נמי אין ברחבו טפח ואין בין זה לזה שלשה - דאיכא למימר לבוד.

חברותא עירובין דף קב עמוד א

שלח ליה רמי בר יחזקאל לרב עמרם: נימא לן מר מהלין מילי מעלייתא דאמרת לן משמיה דרב אסי בכיפי דארבא, שהן קשתות שעושים על הספינה מדופן לדופן, רחוקים זה מזה כחצי אמה, ופורסים עליהם בגדים ומחצלות להגן מפני הקור והגשמים. שלח ליה רב עמרם: הכי אמר רב אסי: הני כיפי דארבא, בזמן שיש בהן טפח ברוחב כל קשת, שכבר יש עליו שם אהל בכך [ששיעור אהל, הוא לפחות טפח]. אי נמי, אפילו אין בהן טפח, אבל אין בין קשת זה לקשת זה שלשה טפחים, דאמרינן לבוד והוי כאילו כולם מחוברים יחד. למחר בשבת - מביא מחצלת ופורס עליהן. מאי טעמא? מוסיף על אהל ארעי הוא. שהרי יש כאן אהל כבר מערב שבת, והוא רק מוסיף עליו, וגם הוא ארעי שאינו עשוי להישאר כך לתמיד, ושפיר דמי! לפי שעשיית שאהל עראי אינה אסורה אלא מדרבנן, ולא אסרו אלא כשעושה אהל מתחילה, אבל כשהאהל כבר קיים והוא רק מוסיף עליו, מותר.

אם יש כבר אוהל עראי, מותר להוסיף עליו, מכיוון שניכר שיש סיבה מיוחדת להיתר. מכיוון שזו הסיבה, הראשונים והפוסקים דייקו שההיתר הוא רק אם תחילת יצירת הגג ניכרת –

חידושי הריטב"א מסכת עירובין דף קב עמוד א

שייר טפח – חוץ מן הכריכה קאמר, אבל חיזור העיגול לא מיחזי כאהל, ולמחר כשהוא פורסה לא מיחזי כמוסיף, אלא כעושה אהל לכתחלה

מה משמעות פתיחת הטפח? מלשון רש"י נשמע שבכדי שהדבר הסוכך ייחשב לאוהל, עליו להיות ברוחב טפח (או שהלכתית ייחשב שיש שם טפח, על ידי לבוד). דבר שאין בו טפח אינו אוהל. רק אם יש טפח ניתן לומר שמוסיף על אוהל קיים.

אך בסוגיה נוספת, הראשונים ביארו בצורה שונה לחלוטין –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלח עמוד א

תני רמי בר יחזקאל: טלית כפולה - לא יעשה, ואם עשה - פטור אבל אסור. היה כרוך עליה חוט או משיחה - מותר לנטותה לכתחילה

רש"י מסכת שבת דף קלח עמוד א

טלית כפולה לא יעשה - לשטוח טליתו על גבי ארבע יתידות לישן תחתיה, וראשיו מתכפלין לכאן ולכאן לצד הארץ והויא ליה לכתלים להגן מן החמה, דהוי אהלא כרך עליה - מבעוד יום חוט או משיחה - ונתנה על הנס שעל הקנוף כשהיא מכופלת, וכרך עליה חוט למשכה בו לפורסה לכאן ולכאן - מותר למושכה בו בשבת, דמוסיף על אהל עראי הוא, ואינו כעושה לכתחילה

חברותא שבת דף קלח עמוד א

תני רמי בר יחזקאל: טלית כפולה - לא יעשה לתיתה על גבי ארבעה עמודים כדי שתאהיל מלמעלה ויהיו ממנה כתלים מהצדדים להגן מפני החמה. ואם עשה - פטור אבל אסור. היה כרוך עליה חוט או משיחה כדי שעל ידם יהיה קל לפרוס אותה, והיתה מונחת מערב שבת על העמודים - מותר לנטותה לכתחילה בשבת, כי החשיבו חכמים את מציאות החוט או המשיחה על הטלית לכתחילה אהל, והפריסה היא תוספת אהל עראי המותרת עיקר החידוש בסוגיה הוא שהחוט המוכן מראש מהווה תחליף לטפח הפתוח אודותיו למדנו בסוגיה הקודמת. מכיוון שיש חוט או משיחה מוכנים להרחבת האוהל, הרי זה כאוהל המוכן להרחבה מבעוד יום.

רי"ף מסכת שבת דף נו עמוד ב

פירוש, כגון טלית כפולה, שקושרה בין שני כתלים והיא משולשלת ומגעת לארץ ונכנס בין שני קצותיה, וישן תחתיה בצל, ואין בגגה טפח ולא בפחות מג' סמוך לגגה טפח ולפיכך אינו אהל קבע אלא אהל עראי הוא, ומפני שאין בגגה טפח ולא בפחות מג' סמוך לגגה טפח ולפיכך פטור אבל אסור ואם היו עליו חוטין מאתמול ונטה אותם היום מותר הריף מדגיש - מה שהופך את האוהל הזה לאוהל עראי הוא שאין בגגה טפח! כך גם פוסק הרמב"ם -

רמב"ם הלכות שבת פרק כב הלכה כט

כל אהל משופע שאין בגגו טפח ולא בפחות משלשה סמוך לגגו רוחב טפח הרי זה אהל עראי, והעושה אותו לכתחלה בשבת פטור

כדבריהם פוסק בשולחן ערוך -

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שטו סעיף ח

כל אהל משופע, שאין בגגו טפח ולא בפחות מג' סמוך לגגו רוחב טפח, הרי זה אהל עראי והעושה אותו לכתחלה בשבת, פטור

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף נו עמוד ב

מדבריו אתה למד שהוא סובר שכל אהל ככילה וכיוצא בה כל שיש בגגה טפח או בפחות מג' טפחים סמוך לגגו טפח אהל קבוע הוי וחייב חטאת וכשאין בגגו טפח ואין בפחות מג' סמוך לגג טפח אהל עראי הוי ופטור אבל אסור

כאמור, מלשון רש"י בסוגיה הקודמת נשמע שאם אין טפח בגג, זה אינו אוהל כלל. אם יש בגג טפח, זה אוהל, ואותו יש לבחון - האם הוא אוהל קבוע או אוהל עראי. אך מהריף והרמב"ם, כפי שלמדם הר"ן, עולה שכל אוהל שיש בגגו טפח (הלכתי, כאמור), הוא אוהל קבע. אוהל עראי הוא אוהל שאין בגגו טפח (הלכתי)! רש"י, לעומת זאת, אומר שאם אין בגג טפח, זהו אינו אוהל כלל. אם יש בגג טפח, זהו אוהל, שעשוי להיות אוהל עראי או קבע. הלבוש פסק את דברי הר"ן -

לבוש אורח חיים סימן שטו סעיף ט

כל אהל שיש בגג טפח זהו אהל קבוע ואסור מן התורה אך הפרי מגדים דחה את דבריו -

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן שטו ס"ק ח

מסתימת הלבוש משמע דגג טפח ואין טפח תליא מלתא. ואינו כן, כי באהל קבוע אז בטפח חייב, ואין טפח מקרי עראי, אבל באין קבוע אף טפח פטור אבל אסור כדאמרן

הפרי מגדים מבאר שגם הריף והרמב"ם מסכימים שבכדי לעבור על איסור דאורייתא, יש לעמוד בשני הקריטריונים - שיהיה בגג טפח, ויהיה בנוי לקביעות. חידושם הוא רק שגם אם אין בגג טפח, הוא עשוי להיחשב אוהל עראי. לפי רש"י, אם אין בגג טפח, זהו אינו אוהל כלל.

**רבנות -
סימן שטו**

סיכום**ההבחנה בין גג ומחיצה, והגדרת אוהל**

מהיחס בין המשנה (מסכת שבת פרק יז משנה ז) בה נחלקו רבי אליעזר וחכמים אם מותר להוסיף על אוהל עראי בשבת, לבין ההיתר (המובא במסכת שבת דף קלח ע"ב) לפרוש וילון בשבת, מסיקים הראשונים שפרישת גג חמורה יותר מהקמת מחיצות. בסוגיה במסכת עירובין (דף מד ע"א) עולה שאסור להקים מחיצה המכשירה את הסוכה, ומהסוגיה במסכת עירובין (דף צד ע"א) עולה שמותר להקים מחיצה שנועדה לצניעות. רש"י (על מסכת שבת דף קכה ע"ב) מגדיר שמותר להקים מחיצות בשבת, אך אסור להקים מחיצות המייצרות אוהל. כלומר – מייצרות תחום מוגדר. בהקשר של בניית סוכה ההגדרה ברורה – משההלכה מזהה את השטח הלכתי כסוכה, הרי שנוצר כאן אוהל. יש לבחון מהם גדרי האיסור לשיטתו כאשר אין הבחנה והגדרה הלכתית לשטח שנוצר. ר"ת (הובא בתוספות, ופורט יותר בדברי הריטב"א) מבחין בין שלושה סוגי מחיצות – מחיצות שאינה תוחמת שטח, ונועדה לצניעות בלבד – מותר להקים. מחיצות המכשירות, כלומר, שיש להן משמעות הלכתית – אסור. תוספת על מחיצה קיימת – חלקו ר"א וחכמים אם מותר להקימה, ולהלכה מותר (בהמשך נלמד שגם תוספת לגג מותר להוסיף). וכך פוסקים השו"ע והרמ"א.

בעיקר לאור דברי רש"י יש לבחון מהו ההבדל בין אוהל לבין בניין רגיל? מדוע יצירת אוהל זו תולדה? אכן האזל מגדיר שמלאכת בונה היא חיבור חלקים שונים שנועדה לייצר נרחב תחום. כל אחד משני המאפיינים הללו הוא תולדה אחרת – חיבור חלקים באופן שאינו מגדיר מרחב (יצירת גבינה, בניין ככלים) הוא תולדה מסוג אחר. יצירת המרחב ללא חיבור החלקים, האוהל, הוא תולדה מהסוג השני. מכך גם מובן מדוע כלולים ב"אוהל" הסיכוך (שמגדיר את המרחב שתחתיו) והקמת המחיצות, אך רק מחיצות שיש להן משמעות ביחס למרחב (לפי רש"י – המגדירות את השטח כתחום, לפי ר"ת – שההלכה מזהה).

האהלה ללא כוונה

במשנה (מסכת ביצה פרק ד משנה ה) נאסר ליצור אוהל על ידי הקמת קדירה על גבי חביות. רש"י מבאר שהאיסור הוא מפני שהמבנה דומה לאוהל. עולה שאסור לבנות אוהל, אפילו עראי, ואפילו אם כוונה שהוא יאהיל! הגמרא (שם דף לב ע"ב) מביאה מספר דוגמאות נוספות, ואומרת שבשינוי, על ידי הקמת הגג לפני המחיצות, מותר. רש"י מבאר שהדיון הוא לשיטת רבי יהודה, האוסר דבר שאינו מתכוון, בלבד, שהרי המסדר את החביות אינו מתכוון לייצר אוהל!

הראשונים (בעל התוספות והרשב"א) חלקו על טענה זו. 'דבר שאינו מתכוון' הוא עשיית פעולה שתוצר לוואי אפשרי שלה אסור בשבת. במקרה שלנו, האדם מתכוון לפעול את הפעולה של יצירת האוהל. מטרת הפעולה איננה להאהיל, אך הוא מתכוון לייצר את הצורה שהוא הקים!

בעלי התוספות קבלו את הסוגיה להלכה, אך מגבילים את האיסור – האיסור הוא רק אם ישנן מחיצות. ואם השטח הנתחם אינו רחב מדי, האיסור הוא רק אם מקים את המחיצות בשבת עצמה. הרשב"א מצטט בעלי תוספות אחרים, האומרים שכל הדיון הוא רק אם יש צורך בשטח ('באוויר') שנוצר תחת החלק המאהיל.

בסוגיה במסכת שבת (דף קלח ע"א) נאמר שמותר להקים כסא טרסקל בשבת. הנודע ביהודה מבאר שטעם ההיתר הוא הטעם שכתב הרשב"א בשם בעלי התוספות, שלאדם אין כוונה להאהיל. ברם, בלשון התוספות משמע שההיתר הוא מצד שחלקי הטרסקל מחוברים מראש. לאור זאת החזון איש מבאר שההיתר מבוסס על כך שמדובר ביחידה אחת, המורכבת מראש לצורך פרישה וקיפול, אין איסור נטיית אוהל בכך. לחידוד המחלוקת –

הנודע ביהודה למד ששלושת הסוגיות – החביות, הכובא, והטרסקל, עוסקות באוהל שנוצר ללא כוונה להאהיל. על כן הם צריכים לעמוד בקריטריונים דומים. לאור זאת מתברר שאי אפשר להקל בפתיחת גגון של עגלה, מטרייה וכדו' לאור סוגיות אלו, שהרי באלו יש כוונה להאהיל.

החזון איש למד שסוגיות החביות והכובא עוסקות באוהל שנוצר ללא כוונה להאהיל. כאשר מייצרים אוהל ללא כוונה להאהיל, יש להבחין בין אוהל עם מחיצות ובלעדיו, ויתר החילוקים שלמדנו לעיל. אך סוגיית טרסקל היא סוגיה אחרת לחלוטין. סוגיית טרסקל עוסקת בפרישת ופתיחת גג מקופל. מכיוון שהגג בנוי ומורכב יחד לפני השבת ומוכן לפרישה, מעשה הפרישה מותר. לאור זאת הוא מתיר לפתוח גגון של עגלה בשבת. כדבריו פסקו בשש"כ והרב עובדיה.

פרישת תלית וחופה

המג"א מבאר שהיתר פרישת החופה בשבת מבוססת על כך שהיא מורכבת מראש. לפי החזו"א ההשוואה מובנת. אך לפי הנודע ביהודה, צריך להגדיר את מושג האהלה מחדש. הנו"ב מגדיר שהאהלה היא רק מצב בו יש כוונה להגן על מה שתחת האוהל. עצם יצירת המרחב שתחת האוהל אינו נחשב כ'אהלה' אסורה.

לאור זאת למדו הפוסקים שמותר לפרוש תליתות מעל החתנים בשבת ובשמחת תורה.

הגדרת אוהל עראי

בניית אוהל עראי אסורה מדרבנן, כפי שנאמר בגמרא במספר מקומות ש'פטור אבל אסור'. הרמב"ם מגדיר שזו גזירה, מחשש שיבנה אוהל קבע. גזירה זו חלה רק על יצירת אוהל חדש. בעירובין (דף קב ע"א) רב עמרם אומר בשם רב אסי שאם יש גג ברוחב טפח לפני השבת, מותר להרחיב אותו בשבת. אך מכיוון שהגזירה היא שמא יבנה אוהל קבע, צריך שהגג שמרחיבים יהיה ניכר מראש. לכן הריטב"א מגדיר שאין להתייחס לחלק הגלול של הגגון כחלק מהגג, מפני שהוא אינו ניכר. וכך פסק בשו"ע.

מהי משמעות פתיחת הטפח? מלשון רש"י משמע שפחות מטפח אינו מאהיל, ואינו גג. אך הריף והרמב"ם מבארים שגג שאין בו טפח הוא אוהל עראי. מותר להרחיב אוהל קבוע, אך לא אוהל עראי.

הר"ן הסיק מדברי הריף שאם יש טפח בגג, זהו איסור אוהל קבוע מדאורייתא, גם אם האוהל זמני. כדבריו פסק הלבוש. אך הפרי מגדים דחה את דבריו. הפרי מגדים אומר שהריף והרמב"ם מודים שבכדי שהאוהל ייחשב אוהל קבוע, הוא צריך לעמוד בשני קריטריונים – א. צריך שיהיה בו טפח. ב. צריך שיהיה קבוע.

לחידוד השיטות –

אוהל קבוע שאין בו טפח –

לפי רש"י – מותר לפרשו, מכיוון שהוא אינו אוהל.

לפי הריף והרמב"ם – זהו איסור פרישת אוהל עראי.

אוהל זמני שיש בו טפח –

לפי רש"י – זהו אוהל עראי.

הריף והרמב"ם – לפי הלבוש – זהו אוהל קבוע.

לפי הפרי מגדים – זהו אוהל עראי.

**בזאת אנו מסיימים את מלאכת בונה. בריך רחמנא דסייען.
בשיעור הבא נעבור למלאכת צד.**